Lymbus

Magyarságtudományi Forrásközlemények

Lymbus
Magyarságtudományi Forrásközlemények

Főszerkesztő
Ujváry Gábor

Felelős szerkesztő
Lengyel Réka

Olvasószerkesztő
Nyerges Judit

A szerkesztőbizottság tagjai:
Boka László, Fazekas István, Gecsényi Lajos, Gömöri György, Jankovics József, K. Lengyel Zsolt, Kollega Tarsoly István, Mikó Árpád, Mikó Zsuzsanna, Monok István, Pálffy Géza, Petneki Áron, Szentmártoni Szabó Géza, Varga Katalin

A szerkesztőség címe:
1118 Budapest, Ménesi út 11-13.
E-mail: lereka@freemail.hu

A kötetet kiadja a Balassi Intézet, a Magyar Országos Levéltár,
a Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság
és az Országos Széchényi Könyvtár

Balassi Intézet

KODOLANYI JÁNOS FŐISKOLA
www.kodolanyi.hu

HU ISSN 0865 0632

Kiadta a Magyar Országos Levéltár
Felelős kiadó: Mikó Zsuzsanna
Borítóterv: Csizmadia Kata

Kruppa Tamás

Zrínyi Miklós levélváltása Nicoló Sagredo velencei követtel 1648-ban

Néhány gondolat az *Áfium* és a Mátyás-elmélkedések megszületésének hátteréhez

A tanulmány első felében Nicoló Sagredo bécsi velencei követ, Zrínyi Miklós és a velencei dózse 1648-as rövid levélváltását ismertetem. Ebben megtalálható a diplomáciában szokásos összes levéltípus; rövid, néhány soros avviso, két jelentés a dózsének, és a követ, illetve Zrínyi egy-egy udvariassági magánlevele.

Az iratok az európai történelem kulcsfontosságú évében, 1648-ban keletkeztek. Folynak az utolsó harcok és a béketárgyalások a birodalomban; a császári udvar el akarja kerülni a kétfrontos háborút, ezért a béke fenntartásában és a végvári portyák visszafogásában érdekelt. Kelet-Európában átrendeződnek a hatalmi viszonyok, középpontban a kozák kérdéssel. Velence hadban áll a Portával Kréta birtoklása miatt, természetes, hogy minden háborúval kapcsolatos magyarországi híradásra feszülten figyel. A már 1647-ben terjengő hírek két lehetséges irányt jelölnek meg az Itália elleni török támadást illetően: Dalmácián vagy Friulin keresztül. Ez utóbbi esetben osztrák tartományok is érintettek lennének, azaz a Habsburgok is belekeverednek a háborúba. A Köztársaság érdekei azt diktálták, hogy Magyarországon háború törjön ki, amely így tehermentesítette volna a tengeri frontot. Ugyanakkor a törökök esetleges Friuli elleni támadása éppen Velence erőit osztotta volna ketté. Ennek is megvolt a valószínűsége egyrészt a török fenyegetőzései miatt, a dívánban a nagyvezír, a konstantinápolyi császári rezidens hazaküldött jelentései szerint, amelyet a velencei követ rendre beküldött, a Dalmácia és Friuli elleni támadást helyezte kilátásba, ha a békét nem kötik meg. A fenyegetést a boszniai csapatösszevonásokról felröppenő hírek még nyomatékosabbá tették. Ugyanakkor az oszmán birodalomnak, jóllehet sokkal nagyobb erőforrások felett rendelkezett, mint Velence, és bár tudatában volt a Habsburg-hatalom katonai kimerülésének a harmincéves háborúban, egyáltalán nem volt érdeke a kétfrontos háború. Egyrészt mert a kelet-európai hatalmi átrendeződés a lengyel–svéd–orosz–tatár–kozák relációban[1] sokkal nagyobb területi nyereségekkel kecsegtetett, másrészt a kandiai háború miatt, harmadrészt, mert a birodalom szintén súlyos gazdasági, financiális nehézségekkel küzdött. Mindkét nagyhatalom óvatosan méregette egymást, a gyakori fenyegetőzések az egyik oldalon, az erő és a határozottság felmutatása a másik oldalon a fennálló béke meghosszabbítását célozták, persze a lehető legelőnyösebb feltételekkel.

1 Erről részletesen Gebei, 2007, 93–142.

Ezek a körülmények természetesen felértékelték a magyarokat és az erdélyi fejedelemséget a velencei diplomácia szemében. Ez magyarázza azt a rendkívüli figyelmet, amelyet Sagredo követ a magyarok elégedetlenségének és a Zrínyi testvérek portyázásainak szentel. Maga Zrínyi is nagy figyelemmel kísérte nemcsak a törökök mozgását, hanem a nyugat-európai, illetve a dél-európai harcterek híreit is. Batthyányi Ádámnak írott, később még idézendő 1648. július 5-i levelében egy magyarországi háború lehetséges kitörésének esélyeit latolgatja: „Rosszul vagyon mast mindenfelé az mi állapotunk. Holcopfl háromezer magával elveszett, Lamboit mast ismég Coloniánál fölverték, majd nem lesz semmi tartalékja az ellenségnek. Ha az haidlbergi herceg hatezer magával, az mint bizonyosan írják, segitségére érkezik az svecusoknak, bizon nem tudom, mint állunk helyt, ha mast is tántorgunk. Bavaria mast romlik, spanyor királynak nagy búja vagyon Napolis miatt, az hova az francuz tengeri armadája immár közel van, Lengyelország az utolsó tatárok győzelme után király nélkül lévén, fejjel lábbal öszve vagyon, egyszóval, egy köröszténi szeglet nincsen, azhol jól volna az dolog."[2]

I. Rákóczi György erdélyi fejedelem nem túl népszerű Sztambulban, nem utolsósorban a román vajdaságok feletti erdélyi befolyás kiterjesztése, illetve a lengyelországi válságba való aktív beavatkozás miatt. Nyilván ezekkel a diplomáciai manőverekkel összefüggésben szállingóznak hírek egy háborús konfliktus valószínű kirobbanásáról. Sagredo április 25-i jelentésében az új magyar kancellárral, Széchényi Györggyel[3] való beszélgetését írja le, aki szerint Rákóczi összevonta csapatait a határon, nem tudni mi okból, de a legvalószínűbb, hogy mindez a török ellen irányul: „Megmutatta egy alattvaló levelét, és amit Rákóczi kancellárjának testvére írt, hogy a fejedelem összevonja csapatait, nem tudni, milyen okból. De a leghihetőbb, hogy felkeltse a török gyanakvását terveit illetően, hogy követeléseit így haszonnal érvényesíthesse a Portán. Ami nem végződhet másként, mint jól."[4] Ez a „buon effetto" a keresztények erőinek egyesítése a török ellen, illetve a boszniai keresztények egyidejű fellázítása a török uralom ellen. Egyik sem volt ismeretlen a kortársak előtt; a remények és a tervek tulajdonképpen a török magyarországi berendezkedésével egyidősek. Fráter György az országegyesítést és az oszmán birodalom elleni harcot a Németországban 1547-ben beköszöntő békére próbálta alapozni. Mint ismeretes, a béke meglehetősen rövidre sikeredett. Majdnem száz évvel később, 1648-ban hasonló helyzet állt elő, igaz ez alkalommal a Habsburg Birodalom volt a vesztes. A beszélgetésben említett másik esemény, a balkáni népek felkelése egyszer már valóban megtörtént; a tizenöt

2 ZMÖM, 544.

3 Fallenbüchl listája ellentmondásos, ugyanis az 1648-as évnél főkancellárként Lippay György, királyi kancellárként Szelepcsényi György, míg alkancellárként Széchényi György szerepel. Ugyanakkor ez utóbbinál éppen az 1648-as évnél a *postea supremus cancellarius* bejegyzést olvashatjuk, vagyis hogy azután főkancellár, amellyel a velencei követ adata is egybevág, a főkancellári posztot azonban a lista szerint egészen 1666-ig kizárólag Lippay töltötte be. Fallenbüchl, 1988, 96, 102.

4 „ma tra molti discorsi il più credibile esser ch'egli, il qual vive sempre con apprensione della tirannide Turchesca, voglia insospettire il Turco della sua intentione per cavarne vantaggio nelle sue pretensioni alla porta; il che non può causar, se non buon'effetto." (4. sz. forrás)

éves háborúban először a Maros vidéki szerbek, majd a bolgárok fogtak fegyvert és kértek katonai segítséget a császártól, Erdélytől és a pápaságtól az oszmán iga lerázásához. A zsitvatoroki béke után időről időre felmerült a balkáni népek felszabadításának terve, amely összekapcsolódott a szkizma megszüntetésének és az ortodox kereszténység visszatérítésének Róma által mindig is propagált gondolatával. Érthető tehát a kancellárnak Sagredóéhoz hasonló, ám más forrásból származó lelkesedése: „A püspök előadja mindezt a császárnak én utánam azon az audiencián, amelyen emlékeztettem arra a veszélyre, amely tartományait fenyegeti, majd ő ezekkel a hírekkel megpróbálja meggyőzni a császárt a szövetségről, és kieszközölni engedélyét, hogy tehessen valamit a boszniai keresztények érdekében, ezt a levelet ugyanis tőlük kapta. Szövetkeztek a macedónokkal, akikkel a császár már tárgyalásokat folytat egy ligáról az ő közvetítésével, aki minden alkalommal arra akarja rávenni a császárt, hogy indítson támadást Magyarországon. Csupán fegyvereket kell adni nekik, arra kötelezve őket, hogy ne csak fellázadjanak, hanem hogy figyeljék és torlaszolják el a hegyi utakat, amelyek a magyar síkságra vezetnek; ezzel megakadályozhatják a török segítség megérkezését, amely így nagyban megkönnyítené őfelsége dolgát."[5]

Amit a püspök kancellár diplomáciával, azt próbálta Zrínyi is pozíciójából eredően más eszközökkel elérni. 1648-ban horvát bánná nevezték ki; óriási lendülettel és lelkesedéssel vágott bele abba a munkába, amelyet ez a kinevezés jelentett. Perjés Géza Zrínyi-könyvében felhívja a figyelmet a báni eskü ellentmondásaira, amely a fennálló béke megtartása és a török betörések megakadályozása között feszült. De beszélhetnénk a hatásköri vitákról is a gráci haditanáccsal, vagy akár a horvátországi parasztfelkelésről, illetve a vlachok kérdéséről, amelyekkel a frissen kinevezett bánnak szembe kellett néznie.[6] Klaniczay Tibor szerint már ebben az időben érlelődött, pontosabban lassan változni kezdett Zrínyi politikai programja, amely immár nem kizárólag Habsburg-hűségben és -vezetéssel, hanem egy másik úton, a nemzeti királyság felújítása révén keresett orvosságot az állandósuló török portyákra, a hódoltatásra, az udvar békepolitikája és passzivitása miatt egyre gyűlő keserűségre.[7] Néhány évvel később keletkeztek a *Mátyás-elmélkedések,* majd az *Áfium.*[8]

Mindezeket az eseményeket oda kell képzelnünk a rövid, néhány soros avviso szövegének a hátteréhez. Az egész levélváltás tulajdonképpen nem más, mint ennek az avvisónak a kibontása. Kiindulópontunk szó szerinti fordításban a következőképpen hangzik: „Zrínyi Miklós úr szolgája útján, aki három nappal ezelőtt jött ide, a magával hozott instrukciók mellett azt jelentette őfelségének, hogy a török a közelgő nyáron minden eszközzel utat akar nyitni magának Horvátországon keresztül, Julius fórumai (azaz Friuli) felé. Ha Excellenciád úgy látja, magához hívhatja és

5 4. sz. forrás. A balkáni felkelésről vö. még filza 90 (1646) fol. 23r–24r; filza 91 (1646) 685–691, 1271–1276; filza 98 (1650) fol. 316r, illetve R. Várkonyi, 2009, 177–180.

6 Perjés, 1965, 178–188.

7 Klaniczay, 1964, 42–43.

8 Vö. ZMÖM, 368–401, 402–427.

kikérdezheti; érett öregember."[9] A követ megfogadta a tanácsot, néhány nappal később ugyanis már egy egész jelentést szentelt a Zrínyi megbízottjával való beszélgetésnek. Elképzelhető, hogy a vén vitéz (cavalliere) Ivanovics István, ő volt ugyanis Zrínyi egyik főembere, aki a báni eskü kapcsán az év áprilisában Bécsbe kísérte urát: „Ez elmult napokban postán Bécsben mentemben Ivanovics nevü főember szolgámat magammal elvittem volt, több főember szolgáimmal"[10] – írta Zrínyi május 17-én Batthyányi Ádámnak. A főember beszámolójára az udvar is roppant kíváncsi volt. Híreinek nem adtak teljes mértékben hitelt; a császár meg is kérdezte tőle, ura, azaz Zrínyi mire alapozza a bekövetkező török inváziót vonatkozó információkat. Kémektől, török foglyoktól (*spie, prigioni turchi*) és – ma azt mondanánk – egyéb hírszerzési forrásokból (*corrispondenze*), hangzott a válasz.[11]

Sagredo nem mondja ugyan ki, de leveleiből kiderül, hogy a megoldás kulcsát a magyarok kezében látja, akiknek a véleményét a már említett megbízott jelenítette meg. És mivel ő Zrínyi familiárisa, maga Zrínyi szól a szájával; a levelezéssé terebélyesedő avviso középpontjában tehát az új horvát bán áll. Ő válaszol a követ kérdéseire, ő ad helyzetértékelést és fogalmazza meg a teendőket. Zrínyi és a familiárisa a követi levelezés tanúsága szerint ezekben a tavaszi, nyári hónapokban felváltva fogalmazzák meg egymás állításait erősítő mondanivalójukat. Az április 20-án Csáktornyán kelt Zrínyi-levél, amelyet bécsi útja alkalmából írt, az alábbi helyzetértékelést tartalmazza: „amennyire most tudtam, kikémleltem az oszmánok erejét, amely ebben az évben hamarabb indul szárazföldön, mint tengeren, de mostanáig nem tudtam kideríteni, merre fordulnak, sőt erdélyi híradások szerint a Porta hajlik valamilyen megegyezésre a Köztársasággal, hogy hadseregét, amely hatalmas lesz, egy másik ország ellen irányítsa. Isten adja, hogy ne Magyarország ellen, és hogy ne használja ki a mi gyengeségünket, míg a császár őfelsége máshol van elfoglalva az ellenségeivel."[12] A familiáris, aki ura útját készítette elő, néhány héttel korábban a védelem konkrét lehetőségeiről a következőképpen nyilatkozott: „a dolgok jelenlegi állásában a védelem nem támaszkodhat csak a saját erőkre, mivel a császárnak nincs módja segítséget küldeni." Nem világos, hogy a saját erőn a magyar királyság vagy a Habsburg Birodalom erőit érti. A megoldás egy közepes nagyságú hadsereg lehet, amely folyton a határokat figyeli, és amely meg tudja akadályozni a várható nagy török támadást. Az oszmán szolgaságból menekült vlachokból össze lehet szedni egy 12 ezer fős haderőt, amelyhez még hozzájön 18 ezer ember Szlavóniából és Horvátországból (ez nyilván a várak helyőrsége). Ez a haderő elég arra, ha a török 40-50 ezer emberrel támad; ha 80-al, akkor viszont már nem.[13]

Zrínyi ugyanígy érvel bő egy évtizeddel később az *Áfium*ban. Ott, miután végigtárgyalja a számba jöhető európai népeket, arra a következtetésre jut, hogy más és más

9 4. sz. forrás
10 ZMÖM, 536.
11 1. sz. forrás
12 3. sz. forrás
13 1. sz. forrás

okokból, de egyikük sem fog segíteni a török elleni harcban, csak a császár, illetve mi magunk: „Ki kell választanunk a többitül a mi kegyelmes urunkat, királyunkat, aki kétség nélkül minden igyekezetével azon vagyon, hogy minket mint sajátját oltalmazzon, noha sok hadakozási alkalmasint megemésztették az ő tárházait és haereditarium országait." „De azt konkludálni kévánom, hogy mi magyarok ne tegyünk fondamentumot senki vitézségében, hanem míg Isten ép kezet, lábat adott kinek-kinek, azon erőlködjék… mert bizonyára az mi sebünk senkinek úgy nem fáj mint minékünk, senki nem érzi nyavalyánkat úgy mint mi."[14] Az *Áfum*ban is szerepel a 12 ezres létszám az állandó hadsereg méretével összefüggésben: „én azt mondom, az ilyen időben szükséges volna, hogy a magyar nemzet tartana négyezer gyalogot, nyolcezer lovast."[15]

A *Mátyás-elmélkedések* a (nemzeti) uralkodó ideálját fogalmazzák meg, akit a mű több helyén egészen leplezetlenül kora gyengekezű, az uralkodás nehéz feladatához igazából felnőni nem tudó Habsburg uralkodóival mér össze. Ez egészen nyilvánvaló, amikor például Bonfini nyomán Mátyást és nagy ellenfelét, Frigyest hasonlítja össze.[16] Zrínyi kemény kritikáját uralkodójával szemben általánosan elterjedt véleményként Giustinian velencei követ is alátámasztja 1679 júliusában kelt jelentésének egyik félmondatában, amikor az orosz követség fogadása alkalmával a folyton gyászöltözetet (*habito di lutto*) viselő uralkodóról beszél.[17]

A tétlenség, tehetetlenség azonban nemcsak az uralkodókat jellemzi. Maguk a magyarok sem ugyanazok már. Zrínyi familiárisa, Bánffy gróf példáját idézi, aki behódolt a töröknek birtokai nyugalma érdekében, aztán egyik falut a másik után vesztette el. Ha az ő ura, Zrínyi ezt tette volna, a hódolt falvak már Grácig érnének. De nemcsak egyes arisztokraták veszthetik el birtokaikat, mint a gróf, hanem elveszhet az egész ország. „Úgy véli, hogy a tűrés (toleranza) és az elhallgatás (dissimulatione) a törökkel szemben semmit nem ér." A követnek a béke esetleges meghosszabbítását firtató szavaira pedig azt válaszolta, hogy „ő katona, aki harcol a törökkel, és látja, hogy a tűrés romlásunkat fogja okozni, és bár itt az összes tanácsos azt mondja, hogy türelmesnek kell lenni, mivel a császár, aki a birodalomban dúló háború súlyát viseli, most nem képes egy másikra vállalkozni, ő erre azt válaszolja, hogy ha ez így megy tovább, ekkora megalázkodással és félelemmel, akkor minden el fog veszni és annyira meggyengülnek a császár tartományai, hogy amikor kell, képtelenek lesznek védekezni."[18]

De idézhetjük Zrínyi Batthyányihoz írott, a jelentésekkel majdnem egy időben, július 5-én kelt elkeseredett hangú levelét is, amelynek kiváltó oka az volt, hogy a kanizsai török ellen hetek óta tervezett portyáját kénytelen volt a császár tiltó parancsa miatt lefújni: „a török … az melyet lát, hogy legkönnyebben meggyőzhet, és azok mi

14 ZMÖM, 405, 408.
15 Uo., 413.
16 ZMÖM, 387–388.
17 Vö. Giustinian velencei követ jelentését 1679 júliusában ASVe Senato Germania filza 152, 500. Ironikus célzás a császár eredeti hivatására, tudniillik eredetileg papnak szánták.
18 1. sz. irat.

vagyunk, az neve van inkább országunknak, hogysem valósága. Talán azt mondja valaki nekem, hogy erős kötésünk, végezésünk vagyon a törökkel, nem lehet mód nélkül fölbontani, de én erre azt felelem, hogy nem az végezés, sem az tracta tartja meg a fejedelmeket, hanem az lehetetlenség. Azt pedig az törökben nem találhatjuk, mert nagy tehetsége vagyon, és hamar okot talál az hova akar, és azért édes bátyám uram, nem volna jó, ha azt mondanák, hogy Botyáni és Zrini elvesztették az országot, ük adtak okot reá. Az mi üdönk olyan, hogy hallgatva kell vesznünk, nem szabad jajgatnunk, az doctorok az mi nyavalyánkat nem hiszik, avagy ha hiszik is, nem találnak orvosságot… Volt azelőtt minekünk sok fegyverünk, sok hadviselő emberünk, mast ahelyett nem fér egy könyvben decretumunk, kettőt kellene építeni, de még az is kevés."[19] A *Mátyás-elmélkedések*ben hasonló az érvelés: „Törvényszabással, artikulusok írásával megtölteni nemcsak a könyveket, de majd már bibliotékákat is … ez ám a jel, hogy utolsó romlásunk nem messze vagyon, holott magunk konfundáljunk magunkat a sok törvénnyel."[20] Folytatva a Batthyányinak írt leveleket a következőt olvashatjuk: „az egész ország procatorbul áll, melynek nincs haszna hadakozásban, hanem otthon ülve, hamis bizonyságokat és apellatiókat tanulván bizonyos benne, hogy meggazdagodik…"[21] Ugyanez a kritika az *Áfium*ban: „ha udvarban nem megyen is az ifjú, sem hadban, sem végekben, sem idegen országokban vitézlő mesterségeket tanulni nem mégyen ugyan, ha nem egy prókátorságot patvarián… másokat nyomorítani kévánván tanul."[22] Vagy a *Mátyás-elmélkedések*ben: „Ha az mi seculumunk előállana most, vajon mivel tudna a jó adminisztrációrul kérkedni? Elhittem, hogy annak prókátora azt mondaná: igenis megérdemli a dicséretet a mostani idő is…"[23] Talán már 1648-ban motoszkált a fejében Krőzus király fiának nevezetes története. Még mindig a Batthyányinak írt levelet idézve: „akármint *kiáltsunk* [kiemelés tőlem – K. T.] mi ketten, ugyan csak mi vagyunk mind vertek, mind vétkesek."[24]

Az egybeesések a velencei követjelentések, a Batthyányi Ádámhoz írott levél, a *Mátyás-elmélkedések* és az *Áfium* között feltűnőek. A szakirodalomban bőségesen olvashatunk e két mű keletkezésének okairól, körülményeiről, forrásairól, a művek előképeiről és műfajáról, illetve arról, hogy csak kéziratban terjedhettek, nem juthattak tehát el a szélesebb nyilvánossághoz. A fentebbi levelezés arra mutat rá, hogy bár az *Áfium* megírásának közvetlen kiváltó oka Várad 1660-as eleste volt, és bár a *Mátyás-elmélkedések* végső formáját az 50-es évtized közepe felé nyerte el, a művekben kifejtett gondolatok többsége már jóval korábban megfogalmazódott. Arra is fény derült, hogy Zrínyi ezeket emberei révén, levelek által vagy szóban, de minden lehetséges fórumon terjesztette. A levelezésanyag azt is elárulja, hogy mondandója találkozott az egyszerű katonák véleményével, és hogy gondolatai korán eljutottak az

19 ZMÖM, 544–545.
20 Uo., 395.
21 Uo., 545.
22 Uo., 412.
23 Uo., 395.
24 Uo., 545.

országhatárokon túlra.[25] Az persze más kérdés, hogy Sagredo elsősorban a Velence számára előnyös mozzanatokat hallotta meg a megbízott szavaiban. A velencei követjelentések oldaláról közelítve meg a szóban forgó két művet, elmondhatjuk, hogy az azokban olvasható témák már jóval leírásuk előtt megfogalmazódtak. A fentebbiek alapján két egymással szorosan összefüggő megjegyzést tennék, az egyiket a *Mátyás-elmélkedések*kel, a másikat Zrínyi politikai terveivel kapcsolatban.

Néhány megjegyzés a Mátyás-elmélkedések *datálásának problémájához*

A szakirodalom a *Mátyás-elmélkedések*et Zrínyi egyik legfontosabb művének, afféle fejedelmi tükörnek tartja, amely Mátyást mint az ideális nemzeti uralkodót állítja példaként a nagy dolgokba, a lengyelországi hadjáratba belevágó II. Rákóczy György számára, valamikor az 1656–1657-es, Erdély számára sorsdöntő években. Klaniczay Tibor hangsúlyozza és imponáló erudícióval bizonyítja, hogy a *Mátyás-elmélkedések* nem választható el a *Vitéz Hadnagy*tól, amelynek az előbbi mintegy a gyakorlati kifejtése, a mi esetünkben egy konkrét uralkodó, Mátyás kapcsán. Erre mutat az is, hogy műfaja szerint a *considerazioni,* elmélkedések csoportjába tartozik, amelyek azt a célt szolgálták, hogy „az adott történeti helyzetben való cselekvés céljára és irányára" adjanak útmutatást.[26] A hangsúly tehát a praxison, a gyakorlaton van. Mátyás király és II. Rákóczy György erdélyi fejedelem kora közt a mű megírásának idején már több mint másfél évszázad telt el. Zrínyi találhatott volna időben közelebbi és bizonyos szempontból sokkal találóbb példát (mondjuk Báthory István lengyel királyét), amelyet a lengyel trón elfoglalására induló ifjú fejedelem elé állíthatott volna. Kultusza ebben az időben már neki is volt, a Habsburgokkal ő sem volt túlságosan jó viszonyban, és neki is meg kellett küzdenie belső lázadásokkal. Még a hibái is hasonlóak Mátyáséihoz; neki ugyan nem volt Szilágyi Mihálya, csak Bekes Gáspárja, de katolikusként nagy elődjéhez hasonlóan üldözte az eretnekeket, amit Mátyásnak is felró. Persze Mátyás ismertebb és elismertebb volt Báthorynál, kultusza is sokkal mélyebben beleivódott a kortársak tudatába. Ha feltesszük, hogy Zrínyi az exemplum állításában is racionálisan döntött, és ami a gyakorlatot illeti, reálpolitikusként járt el, igazat kell adnunk neki. Báthory István pályája nem volt olyan szorosan alkalmazható az aktuális helyzetre, mint Mátyásé. Először is, és talán ez a legfontosabb, Mátyás erőszakkal, fegyveres úton, tehát illegitim módon került a hatalomba. A második, hogy kénytelen volt leszámolni a hatalmat neki megszerző nagybátyjával, Szilágyi Mihállyal. A harmadik, hogy mind a császárral, mind a szultánnal, tehát a két nagyhatalommal, hogy a többi kisebbet most ne soroljuk fel, meg kellett küzdenie.

Felmerül azonban a kérdés, hogy akkor Mátyáson kívül kire lehetne még alkalmazni a példát? Mert az analógia II. Rákóczy György helyzetével a fentebbi felsorolás alapján semmiképpen sem áll fenn; ha, mint már mondtam, a praxisból indulunk

25 A Zrínyi testvérek körül később kibontakozó velencei vonatkozású nemzetközi propagandáról vö. Bene, 1993, 650–668.

26 Klaniczay, 1985, 161–162. A datáláshoz újabban vö. Csillag, 2000, 97–99.

ki, miért gondolta Zrínyi olyan találónak Mátyás példáját? Elég sovány magyarázatnak tűnik, hogy azért, mert Mátyás volt a legnagyobb magyar király, vagy mert Zrínyi Rákóczyt akarta volna magyar királynak; a szakirodalom egyöntetűen állást foglalt amellett, hogy ez a terv irreális volt. Ez viszont ellentmond annak a közismert vélekedésnek, hogy tudniillik a *Mátyás-elmélkedések* gyakorlati útmutatásokat kívánt adni egy adott politikai szituációban. Véleményem szerint ez a nyilvánvaló ellentmondás egy módon oldható fel, ha feltesszük, a *Mátyás-elmélkedések* rejtetten egy másik uralkodói arcmást is felvázolt, pontosabban Mátyás mindenki által ismert és tisztelt exempluma csak ürügy volt arra, hogy az igazi példaképet az ifjú és szépreményű fejedelem emlékezetébe idézze.

Az apa, I. Rákóczy György életpályája némely ponton kísértetiesen egyezik Mátyáséval. Hasonlóan erőszakkal, illegitim módon került hatalomra, neki is megvoltak a „Szilágyi Mihályai" (Zólyomi Dávid, idősebb Bethlen István), neki is meg kellett küzdenie belső lázadással (Zólyomi, Bethlen, Székely Mózes), és fegyverrel volt kénytelen hatalmát megvédeni mind a császárral, mind a szultánnal szemben. Az ország területét sikerrel kiterjesztette, és ha Mátyástól eltérően nem is volt túlságosan sikeres hadvezér, de diplomáciájával, ha úgy tetszik, virtusával mégis megnyerte a császár elleni hadjáratát. Talán nem volt annyira ájtatos hívő, mint III. Ferdinánd, de mélyen vallásos volt (ő is szeretett naponta templomba járni). Az eretnekek ellen ugyan nem harcolt, de az pusztán nézőpont kérdése, hogy ki számít eretneknek, s jól tudjuk nemcsak azt, hogy I. Rákóczy Görgy egyetlen Habsburg-ellenes hadjáratának ürügye a vallás, az istentelen pápisták elleni fellépés volt, de azt is, hogy milyen keményen lépett fel saját országa szombatosai, sőt a kálvinizmus pietista áramlata ellen. A vallás és a politika egybemosása tehát Mátyáshoz hasonlóan neki is felróható volt. Kétségtelen, hogy nem volt király, viszont a lengyelországi terveket illetően fia éppen az ő elképzeléseit készült a *gyakorlatba* átültetni. Az idősebb Rákóczy uralma, életpályája tehát a lehető legszorosabban és a legszemélyesebben kötődött utódáéhoz. Ennek a kapcsolatnak a bizonyítéka fiához intézett, 1637-ben nyomtatásban is megjelent *Parainesis*e, amelyet feltehetően Zrínyi is ismert. Míg ez az általános irányelveket rögzíti a jó uralkodó kötelességeit illetően, az ő fejedelmi tükre a kormányzás gyakorlati kérdéseiben kínál útmutatást.[27]

A történetírói hagyomány a lengyelországi hadjárat előestéjéhez köti a *Mátyás-elmélkedések* megszületését. Valójában csupán a svédek lengyelországi inváziójára utaló kitétel, a gneznói érsek behódolásával kapcsolatos utalás látszik egyértelműen alátámasztani ezt a datálást. A művet Zrínyi, állítása szerint, két hét alatt írta meg. Ez elég rövid időnek tűnik, elképzelhető, hogy írói büszkeségből állította, hogy szinte egy helyben ülve írta meg művét. Az írók előszeretettel tesznek így, miért lett volna Zrínyi kivétel? Néhány közvetett bizonyíték is mintha arra utalna, hogy a *Mátyás-elmélkedések*et nem ilyen rövid idő alatt, és nem minden részét ekkor írta meg.

27 *Magyar gondolkodók 17. század,* 1979, 33–137.

Az első szembetűnő bizonyítéknak Zrínyi hivatkozásai számítanak. Mivel a Biblioteca Zrinyiana nagy része ránk maradt,[28] ráadásul Zrínyi jócskán hagyott margináliákat az általa olvasott könyvekben, illetve rendszeresen hivatkozott forrásaira, a szakirodalom nagy valószínűséggel fel tudta térképezni azokat a műveket, amelyeket például a *Mátyás-elmélkedések* kapcsán használt. Ha ezeket számba vesszük, arra az eredményre jutunk, hogy az ehhez a műhöz köthető „nemzetközi szakirodalom" legutolsó darabja Filippo Maria Bonini *Il ciro politico* című, 1648-ban Velencében megjelent munkája volt. Az összes többi vagy néhány évvel korábban (pl. Silhon 2. kötete 1646-ban), vagy jóval korábban jelent meg. Pedig a könyvtár *historici,* illetve *politici* szekcióiban nem egy olyan művet találunk, amelyek az 50-es években jelentek meg, és például bizonyíthatóan felhasználta őket az *Áfium* megírásánál. Tudjuk azt is, hogy a gróf a rendszeres könyvvásárlással az 50-es évek közepén hagyott fel.

A könyvtár egyik kevés figyelemre méltatott darabja Paolo Paruta *Discorsi politici* című munkája. A velencei diplomata az 1590-es évek elején a Köztársaság római követe volt, megbízatása lejárta, pályájának befejezése után írásra adta a fejét. Paruta azonban nemcsak művelt, tapasztalt hivatalnok és diplomata volt, hanem a Köztársaság politikai berendezkedésének és politikájának csodálója és propagálója is, aki elmélkedéseinek középpontjába azt a velencei politikai gondolkodást a 16. század eleje óta foglalkoztató nagy témát állította, amely szerint (s ebben kimondatlanul is az ókori római köztársaságot csodáló Machiavellivel vitatkozik) egy állam erejét, nagyságát nem elsősorban a háború adja, hanem az ügyes diplomácia. E szerint a béke és a kereskedelem többet ér, mert lám, a folyton háborúzó Róma már a múlté, míg Velence máig fennáll és virágzik. Ez már a 16. század végén is csak megszorításokkal volt igaz, a következő évszázad viszont már egyértelmű és visszavonhatatlan hanyatlást jelentett a Köztársaság számára. Mindazonáltal Velence a kandiai háborúval még utoljára megcsillantotta régi nagyságát, és megmutatta, mellesleg az imént idézett tézis igazságát is aláhúzva, hogy egy kereskedőállam méltó ellenfele lehet a szultán mégoly hatalmas birodalmának is.

Legismertebb és az igazi sikert meghozó művében, a *Discorsi politici*ben[29] többször is foglalkozott V. Károly alakjával. Munkásságának elemzésével máig adós a magyar történetírás; Klaniczay Tibor egy rövid tanulmányt szentelt neki, de a *Discorsi*t ő is csak érintette. V. Károly személye Zrínyit különösen foglalkoztatta; a *Discursusok*ban például a páviai csatát említi a kihagyott lehetőség egyik iskolapéldájaként. De mondhatott volna egy jobb példát, a már említett 1532-es bécsújhelyi táborozást. Ez tényleg hatalmas és elszalasztott lehetőség volt, amelynek Paruta egy egész discorsót szentelt.[30]

28 *A Bibliotheca Zriniana,* 1991, 195–196.

29 Magyarul csupán Klaniczay Tibor szentelt munkásságának egy rövid tanulmányt Lipsiusszal megosztva. KLANICZAY, 2001, 225–229.

30 Paolo Paruta, *Discorsi politici... divisi in due libri*, Venetia, 1599, 597–636. A discorso decimo címe: Se meriti d'esser lodato o biasimo il consiglio di Carlo Quinto imperatore et dei suoi capitani di non partirsi delle mura di Vienna quando Solimano con potentissime forze partit oda Constantinopoli veniva ad assaltarla.

Paruta a fentebb vázolt, jellegzetesen velencei nézőpontból fejti ki véleményét V. Károlyról. Manapság, mondja, lehetetlen egy nagy európai koalíció a török ellen, mert megváltozott a világ; az uralkodókat nem érdekli a dicsőség, csak a bosszú (vendetta) és a másik teljes kifosztása. Ez a mértéktelen mohóság nem engedi, hogy mértéket szabjanak az uralom(vágy)nak.[31] A régi, antik erények eltűntek. A másik akadálya annak, hogy a mai uralkodók képtelenek akkora vállalkozásba fogni, mint a régiek, tulajdonképpen a technika fejlődése; manapság erődökkel tartják fel az ellenséget, például Szülejmánt, aki Budát ostromolva elég időt hagyott az osztrákoknak, hogy felkészüljenek Bécs védelmére, illetve a tüzérség.[32] Egy másik discorsójában újabb aspektusból világítja meg a keresztények közti megosztottság következményeit. A sok különböző nemzet összefogása egy olyan hatalmas haderőt eredményezne, amellyel valóban meg lehetne kísérelni egy nagy hadjáratot a török ellen. De ennek csak akkor van értelme, ha ez a szövetség nem hódító, hanem védekező célból, egy közös ügy érdekében áll össze. Máskülönben az irigység és féltékenység lehetetlenné tenné a cél elérését. Ebben az esetben azonban fontos, hogy egy hadvezére legyen a seregnek, mert a nemzetek közti természetes széthúzás lehetetlenné tenné a vezetést. Mindazonáltal a legjobb az egyetlen nemzetből álló hadsereg.[33]

Szövetség híján maradnak a nagy birodalmak, mint például a császárság, a francia királyság vagy az oszmán birodalom. De nekik sem könnyű; Paruti a hatodik discorsóban azt írja, Károly csak azután tudott Itáliában győzni, hogy Ferenc szövetségese, Francesco Sforza kidőlt a sorból. Keleten azonban a császár és a szultán nem bírtak egymással. Egyikük sem merte megkockáztatni a döntő csatát, ezért Károly inkább Afrikában próbálkozott, ahol nem találkozott Szülejmánnal.[34] Bécs alatt pedig még csak nem is látták egymást a felek. A következőben mintegy levonja a következtetést: a békét az biztosítja Itáliában, hogy az erők egyensúlyban vannak (*rimanendo bilancate le forze*), illetve hogy az egyik a másik számára ellensúlyt (*contrapeso*) képez.[35] Ezt csak a félelem, illetve az ambitio boríthatja fel.

A 10. orációt teljes egészében Károly végzetes hibája elemzésének szenteli. Hiba volt egy ekkora sereget nem felhasználni a támadásra, mert ennek súlyos következményei lettek. Az egyik, hogy elveszett Buda és Magyarország jó része. A török betette a lábát, kiűzni sokkal nehezebb lesz, mert a magyar területeket a védelemre, sorainak rendezésére tudja felhasználni, ráadásul a hadsereg gerincét alkotó lovasság sokkal jobban tud érvényesülni a tágas magyar alföldön. A másik következménye 1532-nek, hogy a török abból, hogy egy ilyen hatalmas sereg egyetlen város védelmére sorakozott fel, azt a következtetést vonta le, hogy a keresztények félnek tőlük,

31 Discorso sesto: Perché i prencipi moderni non habbino fatto imprese pari a quelle che furono fatte dagli antichi. Uo., 523–524.

32 Discorso sesto, 499–500, 509, 513.

33 Discorso quinto: Se le forze delle leghe siano ben atte al far grande imprese, 465, 496.

34 Discorso sesto, 517–519.

35 Discorso settimo: Da quali cause sia nata la lunga quiete d'Italia di questi ultimi tempi, 531–532, 533, 534.

ami felbátorította őket. Tudták azt is, hogy a császár erői le vannak kötve. Károly Afrikában próbálkozott, ahelyett, hogy megsegítette volna testvérét, aki viszont így képtelen volt feltartani az oszmán sereget. Birodalmát csak az mentette meg, hogy Szülejmán meghalt. Újabb súlyos hiba volt, hogy Ausztria nem használta fel a magyarok harci tapasztalatait, és nem próbálta bizonytalanságban tartani az ellenséget, nyomást gyakorolva rá Felső-Magyarországon keresztül. Azt is előre lehetett látni, hogy a török nem fog megelégedni János Zsigmond adójával, hanem a békéért cserébe adót fog követelni.

Károlynak tehát támadnia kellett volna, a nagy hadvezérek példája ugyanis azt mutatja, hogy az ellenséget nem megvárni kell a saját országunkban, mert így az hatalmas károkat szenved, lakosságát félelem fogja el, és ellenállása meggyengül, hanem támadni kell, hogy ezek a következmények a ellenséget sújtsák. Ma ugyanis (a tizenöt éves háború időszakában vagyunk) a töröknek van állandó hadserege, amit gyorsan be tud vetni, nem vesztegeti az időt a gyülekezéssel. A császárnak nincs, következésképpen hadseregének kevés ideje marad a hadműveletekre, ráadásul nem egy nemzetből van a haderő. Erői nem elégségesek a győzelemhez, tehát csak szövetségesekkel tudja felvenni a harcot. Minden feltétel adva volt tehát 1532-ben egy sikeres hadjárathoz: ha már Károly nem támadt a Duna völgyén keresztül, mi akadályozta meg abban, teszi föl a kérdést Paruta, hogy megpróbálkozzon a Száva és a Dráva völgyében, ahol a török képtelen lett volna kihasználni a lovasságát?

Paruta művének vázlatos áttekintése véleményem szerint azt bizonyítja, hogy bár sok ismert és mások által is hangoztatott elképzelést, véleményt írt le discorsóiban, Zrínyi hasonló szellemben megírt művében egész gondolatmeneteket emelt át tőle, elég csak a Dráva menti támadás tervére gondolni, vagy arra, hogy a török uralom alapja az iránta táplált nagy félelem, ezért csak egy, a közös érdekek felismerésén alapuló, eredendően védekező (tehát nem kereszteshadjáratról van szó!) katonai koalícióval lehet megszabadulni tőle, amely megfelelő ellensúlyként képes megváltoztatni a kialakult erőviszonyokat. Klaniczay Tibor szerint a *Mátyás-elmélkedések* tulajdonképpen a *Vitéz Hadnagy*ban kifejtett elméleti tételeknek az alkalmazása.[36] Paruta is ugyanilyen praktikus tanácsokat fogalmazott meg discorsóiban a perfetto capitano számára.

A *Mátyás-elmélkedések*ben V. Károly alakja kétszer is felbukkan. Egyszer Mátyással összehasonlítva: „Így cselekedett Carolus Quintus géniusza is. Mihánt a császár kiszálla a hajóból, aki őtet hozta a tengeren által utolszor az uralom letétele után, azt írja Famianus Strada, hogy mindjárt nagy szélvész támada és elburítá a hajót, mint amely többé nem hordoz császárt. Avagy talán mint Herkulessel égett meg Oete, úgy ezzel a királlyal [ti. Mátyással] Bécs a legutolsó mű,"[37] V. Károly Zrínyi korában is a török kiűzésének és egy nagy európai törökellenes ligának a lehetőségével kapcsolatos reményeket testesítette meg.[38] Köztudomású volt, hogy életét az univerzalisztikus császáreszme megújításának szentelte, amelybe beletartozott a hitetlenek elleni há-

36 Klaniczay, 561.
37 ZMÖM, 399.
38 Zrínyiről és V. Károlyról történeti áttekintéssel vö. R. Várkonyi, 1994, 9–36.

ború. Amikor lehetősége volt rá, két ízben is megpróbálta. „De te, Spanyolország, sem menekedtél meg úgy a maurusoktul, hogy még egyszer nyakadban ne jöhessenek. Carolus Quintus fáradsága semmivé lett, Tunisz és Algir nem a te devóciódban van, Afrika melletted ólálkodik. Azt mondod-é, nem félsz tűle? Nem okos vagy. Az eleid is azt mondták azelőtt, de hiúságosan, mert sok száz esztendeig oly igát vetettek a nyakukban, kinek kék helyei *most* [kiemelés tőlem – K. T.] megismerszenek nyakatokon."[39] Károly 1535-ben és 1541-ben vezetett hadjáratot Tunisz, illetve Algír ellen, amikor pedig szüneteltek a francia háborúk, a birodalomban is csökkent a feszültség, és a császár erői felszabadultak. Magyarországon akkor joggal reménykedtek abban, hogy az a birodalmi hadigépezet, amely 1532-ben Bécsújhelynél megmutatta az erejét, végre Magyarországra vonul. Nem így történt. A sok évszázados iga nyilván a mór iga, de vajon miért látszik ennek meg a nyoma, most, vagyis több mint másfél évszázaddal a mórok kiűzése után?

Ismeretes, hogy a harmincéves háborút a vesztfáliai békék, két münsteri és egy osnabrücki zárták le. A háború a Habsburg-hegemónia visszaszorulását eredményezte, de ugyanakkor azt is, hogy az osztrák és spanyol Habsburg-ágak addig megtörhetetlen szövetségében repedések keletkeztek. Ez kizárólag annak volt köszönhető, hogy míg az osztrák ág mindenáron békét akart kötni, a pireneusi háborúba belebonyolódó Spanyolország erre nem volt hajlandó, mivel elvesztette Portugáliát, észak-spanyol területek kerültek francia ellenőrzés alá, és nápolyi királysága is veszélybe került. A háttérben a francia diplomácia szőtte a szálakat; Mazarin még 1644-ben Erdélybe küldte követét, de Croissyt, aki két évvel később az erdélyi követtel együtt tért vissza Münsterbe. Mindez francia részről azt a célt szolgálta, hogy megzsarolják Ausztriát, így kényszerítve rá a békére. Ezt mutatja, hogy amint sikerült elérni az áttörést 1647-ben, rögtön ejtették az erdélyi szálat és egy olyan egyezséget kötöttek I. Rákóczy Györggyel, amely semmire nem kötelezte a franciákat.[40] Ugyanakkor felajánlottak 100.000 tallért és 10 ezer katonát a császárnak, ha háborút indítana a Duna-völgyben[41] (amelyet az mindenáron el akart kerülni). Ezzel egy időben számottevő segítséget ígértek a kandiai háborút vívó Velencének, amely a tárgyalások közvetítője volt, Mazarin tehát így akarta Franciaország számára megnyerni támogatásukat a Béccsel folytatott tárgyalásokon.[42] Az sem számított, hogy kapcsolatai feszültté váltak Konstantinápollyal. Az osztrák ág tehát békét kötött 1648-ban anélkül, hogy egyeztetett volna a spanyolokkal.[43] Mindez Mazarin malmára hajtotta a vizet, mert ő mindenképpen folytatni akarta a pireneusi háborút, tovább gyengítve a spanyol pozíciókat. Ennek komoly és figyelmeztető jele volt, hogy a francia hajóhad megvetette a lábát 1646-ban Itália

39 ZMÖM, 399.
40 Hudita, 1927, 146–147, 149.
41 Hudita, 1927, 145.
42 Uo. Azt viszont mindenképpen el akarta kerülni a bíboros, hogy Velence szövetséget kössön a spanyolokkal.
43 Setton, 1991, 91.

nyugati partjain, elfoglalta Piombinót a toszkán nagyhercegség területén, hajóhada pedig megjelent Nápoly közelében, ahol 1646-ban lázadás tört ki; a lázadók francia segítséget kértek, amely ugyan végül nem érkezett meg északról, viszont Henry de Guise személyében egy trónkövetelőt is állítottak, aki azonban rövid és dicstelen szereplés után spanyol börtönben kötött ki.[44]

A mi számunkra azonban az a fontos, hogy a megrémült spanyolok kétségbeesett lépésre szánták el magukat; felvették a kapcsolatot a Portával, ugyanis attól tartottak, hogy a zűrzavaros helyzetet kihasználva az oszmán hajóhad esetleg francia szövetségben megkísérel egy itáliai tengeri inváziót. A Porta kedvező módon reagált a megkeresésre, mert egy spanyol–velencei szövetségtől tartott. A közeledés már 1646-ban elkezdődött, és 1649–1650-ben konkrét tárgyalásokban is testet öltött; oszmán részről Ahmedet, egy portugál konvertita zsidót küldtek tárgyalni, akinek portugál származása valószínűleg szerepet játszott kiválasztásában. A spanyolok egy Allegretto Allegretti nevű nemesembert küldtek. A tárgyalások, amelyek osztrák közvetítéssel folytak, és tétjük 22 évnyi béke volt, végül kútba estek, a fiaskó súlyát jelzi, hogy Allegrettit, akinek megbízólevele sem volt, megfenyegették az inkvizícióval.[45]

A spanyolok helyzetére ráillik tehát a *Mátyás-elmélkedések*ben olvasható jellemzés; valóban újra érezhették 1648-ban annak a bizonyos igának kék helyét a nyakukon. Ezt támasztja alá az is, hogy Zrínyi fentebb már többször idézett, mondandóm szempontjából kulcsfontosságú 1648. július 5-i levelében a következőt olvashatjuk: „… spanyor királynak nagy búja van Napolis miatt, az hova az francuz tengeri ármádiája immár közel van…”[46] A gondolatmenet a következőképpen zárul; „…egyszóval, egy köröszténi szeglet sincsen, azhol jól volna az dolog…”[47] Ez a pesszimisztikus hang jellemzi az egész levelet. Az érzés, amely hatalmába kerítette a horvát báni tisztséget betölteni készülő szépreményű fiatalembert, a *Mátyás-elmélkedések*nek éppen a Velencével és a spanyolokkal foglalkozó részénél bukkan fel újra: „Itt volna a helyem és alkalmatosságom, hogy invektivákat csinálhatnék a keresztyén fejedelmekre, hogy Magyarország s annak elpusztulását mindenkor úgy negligálák, holott ez volt kapuja és grádicsa a török veszedelemnek. De ők egymásra kis bosszúságért is inkább hadakozának… Látja most az egész világ, hogy a magyar nyavalyája nemcsak magáé. Hanem közönséges, holott a török rájöhet Bécsre, mikor akarja, rá a velencések országára, mikor szereti. Ciprus odavan, Candia halódik.”[48] Ezután következik az V. Károllyal és a spanyolokkal kapcsolatos, fentebb már idézett rész. A pusztulás, a romlás tehát általános, és igazi oka nem a török, hanem hogy a kereszténység képtelen az összefogásra.

44 Setton, 1991, 142, 144–145.

45 A tárgyalásokról az első adatokat még 1646-ban jegyezte le a velencei követ. Azok tehát hosszú évekig elhúzódtak. ASVe Senato, Constantinopoli filza 133, fol. 294v, 310v–311v, 364v–365r, 493r, 134, fol. 77r, 225v–226r, és ÖStA HHStA Turcica, Konv. B, Karton 121 1649. Okt–Dez, fol. 15v, 109r, 181v–182r, Konv A, Karton 122, 1650. Jan.–Juni, fol. 41r–43v, 87r–88v.

46 ZMÖM, 544.

47 Uo.

48 ZMÖM, 390.

Talán az sem véletlen, hogy V. Károlyra is éppen itt utal; uralkodása idején, 1532, 1535 és 1541 mellett – e két utóbbi az algíri és tuniszi vállalkozásai voltak – még egy alkalommal nyílott lehetősége, hogy felszabaduló erőit keleten, Magyarországon vesse be a török ellen. 1547 volt az ő csodálatos esztendeje; ekkor halt meg legnagyobb riválisa, I. Ferenc francia király, ebben az évben mért döntő vereséget Mühlbergnél a Schmalkaldeni Szövetségre, és írta alá az ötéves békét a perzsa háború miatt elfoglalt Szülejmánnal.

Emiatt kezdődtek újra a tárgyalások Fráter Györggyel az ország egyesítéséről. A felek akkor joggal érezhették, hogy változás előtt áll a világ, az európai hatalmi viszonyok. Aztán nem így történt. 1648-ban, vagyis szinte pontosan száz évvel később, újra, de egyúttal valóban megváltozott a nemzetközi politikai konstelláció. Néhány évvel később gondolhatta Zrínyi, hogy a dolgok ezúttal jó irányba változnak. Ez volt 1651, a nagy conjunctura éve. A *Vitéz Hadnagy*ba is ekkortájt kezdett bele.

A mű V. Károllyal és a spanyolokkal kapcsolatos utalásai tehát megengedik annak a feltételezését, hogy a szövegnek vannak olyan részei, melyeket a szerző jóval korábban papírra vetett. Ahhoz, hogy az állítást további érvekkel támogassuk meg, közelebbről is szemügyre kell venni azokat az utalásokat, amelyek alapján a mű megírását az 1655. évre datálták.[49] Valójában három ilyet találunk, a gneznói püspök már említett behódolását, az 1655-ös országgyűlést, és a *Vitéz Hadnagy*ra történő utalást. A többi megfeleltethető más, korábbi eseményeknek is.

A papság politikába történő beleavatkozásának káros következményeiről szóló részt Széchy Károlytól[50] kezdve az 1655-ös országgyűlés eseményeivel hozzák összefüggésbe. Ennek az országgyűlésnek két nagy témája a nádor és a királyválasztás voltak. Lippay György érsek helytartóságát akarta meghosszabbítani, míg a rendek nádort akartak. A másik vitás pont a szabad királyválasztás volt, az udvar II. Mátyás megkoronázásának mintájára el akarta kerülni, hogy a rendek éljenek a mégoly formális szabad királyválasztó jogukkal. A nádor végül egyfajta kompromisszumként Wesselényi Ferenc lett, míg a rendek ragaszkodtak a szabad királyválasztáshoz. A szakirodalom talán kissé túlhangsúlyozza azt az elkeseredést és dühöt, ami Zrínyit eltöltötte, amikor a nádori poszt megszerzésének terve kudarcba fulladt. Ennek kétségtelenül megtaláljuk nyomát levelezésében is, de a szakirodalom többé-kevésbé egyetért abban, hogy Zrínyit elsősorban a császári udvar ejtette a szabad királyválasztással kapcsolatban elfoglalt álláspontja miatt. A vallási kérdésekről azonban éppen ezen az országgyűlésen nem sok szó esett. Annál több az 1647-es országgyűlésen, ahol a nádor és a királyválasztás mellett a linzi béke ratifikációja, és különösen a vallásügyi rendelkezések végrehajtása – így az elfoglalt protestáns

49 Az újabb szakirodalom egy része 1656/57-re teszi a mű megszületését. Az 1656-os évszám egészen bizonyosan nem jó, mert a velencei hajóhad éppen ebben az évben aratta a Dardanelláknál a háború legnagyobb katonai győzelmét, amelynek jelentőségét Lepantóéhoz mérték. E vereség hatására menesztették a nagyvezírt és került hatalomra Köprülü Mehmed, aki bevezette a modernizáló reformokat és megfordította a háború menetét.

50 Széchy, 1902.

templomok visszaadása – körül nagy viták folytak. De gondolhatunk az 1649-esre is, ahol ugyanezek a problémák foglalkoztatták az összegyűlt rendeket. Nézzük először a korábbi diétát!

A klérus, Lippay érsek vezetésével, már az országgyűlést előkészítő tárgyalásokon akadályozta a munkát. Pálffy Pál egyik Trautsmandorffnak írott 1647. március 27-i levelében arról számolt be, hogy Lippay hamis információkat továbbít az evangélikusokkal folytatott tárgyalásokról.[51] Az országgyűlés megnyitása után, amelyen természetesen jelen volt akkor még főlovászmesterként Zrínyi is, az érsek minden követ megmozgatott, először a linzi béke ratifikációja ellen, majd a vallásügyi cikkelyeket illetően tiltakozott.[52] Az indulatok annyira elszabadultak, hogy I. Rákóczy György fejedelem egy ízben háborúval is fenyegetőzött. Az utóvédharcok az országgyűlés berekesztése után is folytatódtak. Erre utal Zrínyi egyik szintén figyelembe nem vett válaszlevele III. Ferdinándnak 1648. június 5-én, amelyben az országgyűlésnek a református templomok és iskolák visszaadásáról rendelkező 19. cikkelyével kapcsolatos halasztási kérelmek ügyében fejti ki a véleményét. Ezek benyújtását nem támogatja, ugyanis, mint írja, bár kívánatos lenne a protestánsok térhódításának megakadályozása, a halasztó kérelemmel most erdélyi fennhatóság alatt lévő települések életébe is beleavatkoznának, ami politikai szempontból veszélyes lenne.[53]

Hogy a dolgok mennyire nem változtak, és az ügyek mennyire nem haladtak előre, a két évvel későbbi országgyűlés világosan megmutatta. Újra nádort kellett választani, és a templomok ügyében is dönteni kellett. Zrínyi fentebbi tanácsát a halasztási kérelemmel kapcsolatban nem hallgatták meg, ami megbosszulta magát 1649-ben.[54] Az új nádor, Pálffy Pál ráadásul nem volt olyan engedelmes kiszolgálója a klérusnak, mint Draskovich János. Lippay rögtön a megválasztása előtt, jó szokását megtartva, a protestánsok megbüntetését követelte, ami a közöttük kirobbanó ellenségeskedéseknek a nyitánya volt.[55]

Zrínyinek a klérussal szemben éles hangon megfogalmazott kritikája tehát inkább illett az 1647-es, vagy az 1649-es, mint az 1655-ös országgyűlésre. Talán az előbbit jobban alátámasztja a *Modus recuperandi Hungariam* című irat. Az irattal itt most nem kívánok foglalkozni, ezt igen alaposan megtette egy önálló kis kötetben Péter Katalin,[56] aki a szövegben lévő utalások alapján az iratot az 1646-47-es országgyűlés idejére datálta. A szakirodalom azonban sajnálatos módon máig figyelmen kívül hagyta érvekkel jól alátámasztott következtetését. A szöveggel a legújabban foglalkozó Borián Elréd új hipotézisként az irat szerzőjeként Lippay Györgyöt valószínűsíti,

51 Fundárková, 2009, 10.
52 Erről részletekbe menően vö. Zsilinszky, 1890, 329–331, 340–457.
53 ZMÖM, 538.
54 Zsilinszky, 1893, 32.
55 Zsilinszky, 1893, 20–21.
56 Péter, 1973.

elkészülte évének pedig a hagyományos, 1655-ös dátumot fogadja el.[57] Péter állításait azonban érdemben nem cáfolja.[58] Pedig sokkal egyértelműbben tudjuk ezt a katolikus egyház pozícióit védelmező Habsburg-párti iratot az 1647-es viharos országgyűléshez kötni, amelynek címzettje Péter érvelése alapján az akkori nádor, Draskovich János volt, küldője pedig talán az akkori erdélyi püspök Simándi István.

A fentebbiek alapján tehát egyedül az 1655-ös lengyelországi svéd invázióra történő célzás tűnik megingathatatlannak. Csakhogy láttuk, a szöveg néhány helyen ugyanilyen határozottan utalva a jelenre, vagy egyértelműen ellentmond ennek, vagy legalábbis megengedi, hogy alternatívákat állítsunk. Ez az ellentmondásos helyzet egy csapásra feloldható, ha megengedjük annak feltételezését, hogy a *Mátyás-elmélkedések* nem homogén alkotás, az itt, és részben az *Áfium*ban megfogalmazott nagy témák már jóval korábban megfogantak Zrínyi fejében, a *Mátyás-elmélkedések* egyes részei már az 1648-1650 közötti időszakban elkészülhettek, talán afféle piszkozatként a később elkészült műhöz. A *Vitéz Hadnagy*ra tett, sokat idézett utalás („De a vitézlő rend állapotjáról más tractatusomban eleget szóltam, oda referálom magamat") ennek nem mond ellent, mert Zrínyi ezt egy már kész, lezárt szövegben tette. Tehát nem indulatból, két hét alatt írta, hanem éveken keresztül, olvasva, töprengve, és a jobb időkre várva. Ez következett el reményei szerint valamikor 1655 körül.

Források

1.
1648. március 18., Prága
Nicoló Sagredo bécsi velencei követ Francesco Molin dózsének

Felhasználva az alkalmat, beszámol Zrínyi gróf megbízottjával való beszélgetéséről. Ezt a 60 éves nemesurat azért küldte a gróf a császárhoz, hogy megköszönje horvát bánná történő kinevezését, és hogy a hivatalba lépéshez szükséges báni eskü példányát elküldjék neki. A bán azzal bízta meg, hogy részletesen a császár elé tárja, hogy a török támadás nemcsak Friulit, hanem az egész Habsburg fennhatóság alatt lévő területet fenyegeti. A török hat hónapja már stájerországi falvakat is hódoltat, és azt tervezi, hogy megtámadja a Muraközt, amely a gróf birtoka, ahol a csapatai állomásoznak két mérföldnyire Kanizsától. Ha ez sikerül nekik, akkor egész Stájerországot hódoltatni fogják. A türelem és a (béke) színlelése a törökkel itt már semmit nem ér, a császár csak újabb területeket fog elveszteni. Biztos forrásokból tudják, hogy a következő nagy támadás célpontja Friuli lesz, amellyel út nyílik Horvátországba, majd Tirolba és Karintiába, amely hatalmas szenvedést és könnyeket fog hozni e

57 Borián, 2000, 921–923. Az irat szerinte egy Zrínyiétől eltérő koncepciót fogalmaz meg, amikor Erdély és Rákóczy-ellenes éllel hangsúlyozza, hogy az ország és a katolikus vallás megmaradásának egyedüli záloga a Habsburg uralkodóhoz való hűség.

58 Borián, 2000, 924.

tartományok lakói számára. A császár, akire mindez mély benyomást tett, ellenőriztetni akarja az információkat, ezért parancsot küldött Grácba. A grófnak pedig azt parancsolta, hogy a lehető leggyorsabban szerezzen biztos híreket a török szándékáról és erősítse meg a határokat. Az audiencián elhangzottaktól a magyar kancellártól értesült, aki ugyan semmit nem változtatott a szavakon, mégis néhány részletről elfeledkezett, és néhány fontos részletet összekevert. A lényeg, hogy a legfrissebb foglyoktól származó hír szerint Friuli ellen támadás várható, bár más hírek mást mondanak, ezek szerint a török hadsereg rossz állapotban van. A császár által mondottak is megerősítik az ő információit.

Zrínyi megbízottjával hosszasan elbeszélgetett, és megkérdezte tőle, mennyire biztos a friuli támadás, amire azt válaszolta, nem tudnak biztosat, de minden a velencei háború kimenetlétől függ. Arra a kérdésre, hogy mekkora erőket tudnak mozgósítani, azt válaszolta, hogy a tartomány elég népes és alkalmas a védelemre, a török elől elmenekült vlachok 12 ezer főt tudnak kiállítani, Szlavónia és Horvátország 18 ezret, és tudnak segíteni az osztrák tartományok is. 40-50 ezres hadsereggel még elbírnak, de egy 80 vagy annál nagyobbal már nem.

Még két kérdést tett fel, az egyik, hogy a török vajon hoz-e majd magával ágyúkat, a másik, hogy a béke mennyire egyeztethető össze azzal, hogy ura foglyokat szed. Az elsőre azt válaszolta, hogy bizonyosan fognak hozni, a másikra meg, hogy amikor a török betör, az ura annyi foglyot szed, amennyit csak tud, mert a türelem csak romlásba visz. A tanácsosok azt mondják, hogy el kell viselni, de a császár, aki a nyugati háború terhét viseli, nem lesz képes helyt állni egy másikban. Ha nem mutatnak erőt, csak félelmet, el fognak esni a tartományok, ahogyan Zrínyi szomszédjának, Bánffy grófnak birtokai, aki mindent elvesztett. Ha engednek egy falu esetében, végül mindegyik el fog veszni. Éppen ezért Zrínyit kell követni, aki, ha nem volna, a török már Grácig hódoltatna. Egyedül Mátyás király volt képes egyszerre harcolni a cseh király, a császár, aki elvesztette Bécset, és a török ellen győzelmesen harcolni. Végül a környék erődítményeiről Károlyvárosról, Segnáról és a többiről kérdezte, amire azt válaszolta, hogy nem látta őket, de elég egyszerű erősségek, de ha lenne pénz rá, meg lehetne ezeket erősíteni. Azt is mondta, hogy csak a saját erőre számíthatnak, külföldire nem. A birodalom erői elégségesek lennének, de csak védekezésben gondolkodnak, és nehéz egyesíteni őket. Azonkívül nem tudnának reagálni egy hirtelen támadásra, mert 10-12 nap kellene, hogy ideérjenek, míg a török 3-4 nap alatt Károlyvárosba és a többi helyre érne. Szlavónia népesebb és jobban megerősített hely Horvátországnál, és más területek is védik a vlach támadásoktól, míg Horvátország elszigeteltebb egy támadástól. Ezeket tudta meg a tartomány várairól és haderejéről.

A kancellár felajánlotta segítségét a Zrínyi gróffal való kapcsolat felvételében. Elküldte neki Zrínyi csatolt levelének másolatát a jóindulata fenntartása érdekében.

ASVe Senato, Germania, filza 94, fol. 107–115, 128 – eredeti, részben rejtjelzett

Serenissimo Prencipe

Continuo hostile praticato sin qua di mandar le rep[lica]te(?) delle lettere che mi occorre scriver per via d'imperio et per ciò quando le mie del sabbato passato non fossero giunte, si compiaceranno Vostre Eccellenze intenderne il contenuto dalle occluse.[59]

[*Haveranno in esse quello, che nel punto della loro espeditione co'l mezo del mio confidente potrei risapere in vantaggio dello avisato sopra il trattato del commesso Sdrino. Di poi ho veduto il medesimo confidente che mi ha meglio dichiarito la continenza del suo biglietto in che non occorre che io la estenda, poiché essendomi abboccato col commesso dello Sdrino ho potuto sapere intieramente tutto il negotiato et me ho cavato quello aggiungerò per compita notitia dell'Eccellenze Vostre questo commesso ch'è gentilhuomo di sessanta anni di ottimo discorso, è stato espedito dal conte all'imperator per ringratiarlo dell'honor conferitogli del viceregnato in Croatia, et per disponer quello è necessario per assumere la carica, che a punto si è fatto, essendosi da sua maestà deputato commissarii per dargliene il possesso, formata la modula del giuramento che deve prender et con le espeditioni di tutto doveva il medesimo partire hoggi. Le commissioni ch'egli ha havute dal conte sono state di rappresentar all'imperatore non il pericolo particolare delle invasioni del Friuli, ma quel che soprasta in universale ai stati di sua maestà dall'insolenza de Turchi. Ha detto questa esser arivata a segno che già pretendono metter in contributione i villagi della Stiria, essendosi rilasciati a tale temerità solo da sei mesi a questa parte. Ha aggiunto tener il padrone con buoni rincontri avisi, che dissegnino Turchi impadronirsi dell'isola ch'egli in latino mi ha chiamato Murol Coviensis composta dai fiumi Mora, et Dravo, dove si congiungono ch'è propria del conte Sdrino, et nella qual tiene egli pressidio distante da Canissa due leghe. Disse, che succedendo a Turchi far questo acquisto poneriano in contributione la maggior parte della Stiria. Ha considerato che la toleranza et la dissimulatione con Turchi niente giovano. Poiché essendo usata da molti anni a questa parte ne è sortito che con perdita, e danno de paesi sudditi all'imperator, si sono essi fatti più insolenti. Ha aggiunto haversi concordi relationi che Turchi dispongano la prossima campagna di assalire il Friuli apprendosi la strada per la Croatia, il che quando se fuisse ha supplicato l'imperator a considerar che strage, et lacrime conseguiteriano una tal rovina; poiché nel ritorno potrebbe il Turco aprirsi la via nuovamente per il Tirolo, o Carnia, et devastare tutti li stati della maestà sua. Tutto fu inteso dall'imperator con sentimento, e dolore, e per ciò che disse del pericolo iminente la prossima campagna dell'invasione nel Friul, l'interrogò sua maestà donde il conte havesse questa notitia a che egli rispose tenerla da prigioni diversi. Disse sua maestà haver inteso qualche altra cosa di ciò et che haveva commandato a Gratz se ne procurasse più sicure informationi. Doppo sua maestà ha commesso al medesimo, che ritornando celleremente a casa dicesse al conte, doversi procurar per ogni via di risaper il certo delle intentioni del Turco et della dispositione delle sue armi per terra et avvisarlo di qua come in tanto aggiunse, che haverebbe dato gli ordini necessarii, et che si doveva prevenir quello si potesse per sicurezza et diffesa del confine. Tale è il negotio giustamente passato*

59 A dőlt betűvel jelzett részek az eredetiben rejtjelzettek.

con l'imperator, nel qual per la sua molta importanza et perche a notitia publica pervenga l'intiero di quello, rissolvo dire, che confidente che io ho havuto è il medesimo vescovo cancellier di Ongaria, di cui per i favori che mi ha fatto Vostre Eccellenze già tengono notitia. Dissi il mio confidente era tale che non haveria alterata una silaba, et lo confermo per la cognitione, che vengo della sua bontà, et prudenza.

Osservo però che come nei due biglietti, che egli mi ha scritto ha incontrato pienamente con la relatione fattami dal commesso, come Vostre Eccellenze intenderanno; cosí in ciò, ch'egli mi rifferi in voce, et che sono rappresentato all'Eccellenze Vostre nel numero 78,[60] *vedo che il vescovo che mi parlò in corte nell'anticamera nell'uscir ch'esso fece dal consiglio di Ongaria et in tempo, et luogo incommodo per diffetto di memoria, o di altrimenti oltre non havermi rifferite tutte le circonstanze della prima audienza che hebbe il commesso dall'imperator confuse un termine importante poiché mi disse, che il commesso Sdrin rifferisse a sua maestà haver il suo patrone le notitie dell'intentione de Turchi d'invader il Friul col mezi di prigioni Turchi, spie, e corrispondenze; il che non è, poiché come il predetto commesso mi ha detto replicata, et replicamente la somma delle relationi portate all'imperator delle cative intentioni de Turchi il conte la ha da corrispondenti, spie, et prigioni: ma il punto dell'invasione del Friuli, lo ha solamente col mezo degli ultimi prigioni fatti da lui, che ben sono diversi et in diversi tempi et dei quali le relationi concordano. Questa circonsanza è importante: ma mi rincresce non poter dire, che sia importantissima, mentre d'altre parti è pervenuta notitia di questa cativa dispositione de Turchi.*

Il signor prencipe di Etristaim venuto in questi momenti da Viena mi ha detto esserglie ne capitate più voci alle orecchie. Vostre Eccellenze hanno già in memoria ciò, che mi disse Traumestorf, et da quello, che intenderanno con altre della risposta fattami render dall'imperatore al mio ufficio comprenderanno che sua maestà non mi ha meno fatto considerare cosa contraria al dubio, che io gliene ho rappresentato mostrando come di assentire alle cose dette da me; come si sia la serie di tuto questo negotiato del conte Sdrin Vostre Eccellenze si compiaceranno haverla dalle presenti, havendo io havuto commodo in un lungo congresso, et con qualche nota, che mi ha lasciato anche di sua mano l'istesso commesso di cavar quanto rifferisco a Vostre Eccellenze io ho poi interrogato il medesimo se egli effettivamente stima, che Turchi possino haver in animo questa invasione del Friul et quando la tentassero qual diffesa si potrebbe sperar dalle provintie. Egli mi ha risposto che l'intentione de Turchi non si possono risapere; convenirsi dubitare, ch'essi possano rilasciarsi ad ogni temerità et che nelle provintie Austriace confinanti al Turco conoscendosi di quanto momento sia la guerra, ch'egli fa alla reppublica, communemente si dice, che dall'essito della presente guerra Veneta dipenda la rovina o la conservatione del christianesimo, essendo certo, che se il Turco riuscirà vittorioso acquisterà tali forze et arroganza, che non gli si potrà resistere, e concluse però, che il pericolo della invasione del Friul bisognava temerla: ma che egli non può saper che sia certo, ne per tale l'ha rappresento all'imperator. Quanto alle forze delle provintie dice esser assai valide; poiché come nella strettezza da siti e passi si può far resistenza; cosí elle si ritrovano al presente molto ben popolate; vi sono li Valacchi che sono sudditi fugiti in diversi tempi dalla tirannide Turchesca, de quali dice si potrà componer un numero di 12 milla atti a portar le armi, et tra la Schiavonia, et Croatia dice egli, che si doverebbono poner insieme dieci dotti milla, e di vantaggio, oltre che la

60 Sagredo arra utal, hogy a 78. sz. jelentésben küldte el Zrínyi avvisóját.

Stiria, Carintia et la Carnia doverebbero concorrer'in aiuto. Concluse che quando Turchi non vengano grossissimi vi sono forze nelle provintie per ressister e diffendersi; et si dichiarò che da un numero di 40, o 50 mila si potranno ben guardare; ma che quando venissero in ottanta, o più mille come possono mettersi insieme per ampiezza, e populatione de loro stati, non si potrebbe far diffesa; ha anco aggiunto tali esser certo le forze delle provintie Austriache: ma che vi vuole principalmente la buona dispositione di servirsene senza le quali forze sarebbero inutili, et per ciò il conte suo patrone preavverti del pericolo l'imperator.

Lo ho interrogato di due particolari: l'uno se potranno Turchi condur il cannone; et l'altro come nella professione, et rissolutione dell'imperator di conservar la pace co'l Turco, si permetta al conte far prigioni Turchi. Mi ha risposto al primo; che se Turchi sforzeranno i passi, potranno senza dubio poi condur il cannone, et altro; che quando Turchi vengono a rubbar, et far danni nel paese il conte ne fa prigioni quanti può; che egli è cavallier che stima doversi mostrar la faccia al Turco vedendo, che la patienza serve a nostra rovina, che tutti questi ministri qua dicono convenirsi tolerare mentre l'imperator che ha il peso della guerra dell'imperio non può hora intraprenderne altra; a che egli ha risposto che se si procederà con rispetto e con dimostratione di timore si anderà sempre perdendo, et si indeboliranno li stati dell'imperator a segno, che quando si vorrà non si potrà poi far diffesa. Ha portato loro per essempio ciò, ch'è successo del conte Banffi cavalliero, di cui è estinta la casa, e sono persi gli stati, li quali egli haveva confinanti a quelli del conte Sdrin.

Dice che lui vuole proceder con i Turchi con la patienza che pare vadano insinuando li ministri et che tolerando la perdita di un villaggio una volta et poi altro ne fosse messo in contributione è successo che a poco a poco li Turchi gli hanno usurpato tutti li suoi stati; che se altrettanto havesse praticato il conte Sdrin sua maestà potrebbe esser sicura che Turchi a quest'hora riscuoterebbero le contributioni sino su le porte di Gratz onde ha concluso che bisognava mostrar vigore co'l Turco in tutti i tempi et questo esser la vera via di diffendersi. A me ha detto poi il medesimo commesso che lo Sdrin ha havute molte volte reprimende dall'imperator per essersi vindicato sopra i Turchi di qualche ingiuria ricevuta: ma che egli non stima dovere già mai appresso loro cader in concetto di timoroso et mi ha aggiunto haver anco detto a ministri, che un solo re Mattias di Ongaria fece la guerra al re di Bohemia all'imperator al quale occupò Viena, et al Turco di cui restò vittorioso: lo ha in fine interrogato dello stato delle piazze di Carlistot, Segna, et altre; et se crede che possano ristorarsi a tempo di esser perfettionate per il cimento (s)guardi(?) Dio, che nascesse.

Mi ha risposto non haver le revedute ma ch'essendo quelle fortificationi fatte di semplice temeno si potrà certo, quando non manchi il denaro sollecitar l'opera, et brevemente terminarsi per ciò, che tocca alle forze delle provintie, come punto più importante; poiché certo è che nel stato presente di cose non si può sperar la diffesa, se non dalle forze proprie; non havendo modo l'imperator d'inviarne di forastiere. Ho procurato d'altra parte qualche informatione et ne ho principalmente parlato con un figlio del signor conte Traumestorf che ha qualche pratica del paese, tenendo questi signori i suoi beni in Stiria, esposti al pericolo del Turco; et che essendo amatissimo dal padre lo ha seguitato a Muster e per tutto, et ha cognitione de suoi sensi, et ho saputo le forze delle provintie sono grandi, ma che la difficoltà consisterà nell'unirle al luogo del bisogno; poiché vi vorranno più preventioni et in oltre molti giorni ad unir le cose tutte, che non si potranno opportunamente far per ressister ad una aggressione improvisa; poiché si richiederebbero almeno per la unione et marchia dieci, o dodici giorni di tempo, et all'incontro il Turco quando ritrovasse Carlistot, et le piazze di Crovatia sproviste in

tre o quattro giorni superarebbe i siti stretti di quella provintia, et sarebbe poi impossibile trattenerlo oltre che queste forze più opportunamente possono maneggiarsi in uno, che nell'altro luogo, come se il Turco assalisse la Schiavonia ch'è provintia più populata e bene fortificata ch'è coperta dalla rapidatione de Vallachi è cinta d'altre provintie, le forze di tutte sarebbero brevemente pronte al bisogno, all'incontro la Crovatia esser più separata, e quando l'invasione fosse improvisa corrersi il pericolo accennato. Tale è l'informatione che ho potuto havere sopra questa grave emergente et le più certe per ciò tocca alla costitutione et dispositione delle piazze e forze delle provintie; come anche della intentione de Turchi saranno procurate dalla publica prudenza con li mezzi più proprii.] Il signor vescovo mi ha aggiunto il favore di procurarmi la communicatione co'l Sdrin anzi mi ha insinuato la forma dell'officio, che debbo passar seco. Io gli ho scritto le occluse in copia che tiene della cortesia del conte che egli nutrirà ottima corrispondenza meco. Gratie etc.

Praga 18. Marzo 1648

Nicolo Sagredo cavalliere ambasciatore

Al serenissimo prencipe di Venetia etc.

Melléklet:

1648. március 18. Prága
Nicolo Sagredo bécsi velencei követ Zrínyi Miklósnak

Szívből gratulál megérdemelt báni kinevezéséhez, amely nagy megnyugvással tölti el a nagy haszon miatt, ami ebből a kereszténységre fog háramlani. Bölcs és bátor kormányzása ezen az igen fontos határvidéken békét és nyugalmat hoz a törökkel háborúban álló Velence számára is, mivel hazája számára Horvátország Itália kapuját jelenti. Köszönetét fejezi ki, hogy rendelkezésére bocsátotta emberét, akitől a török szándékairól és terveiről értesülhetett. Kéri, hogy továbbra is informálja, hol és mikor szándékszik hazája ellen támadni az ellenség.

ASVe Senato Dispacci di Germania, filza 94, fol. 128 – másolat

Illustrissimo et eccellentissimo signor signor mio colendissimo

Ancora che io non habbi sin hora havuto la portana di posarmi far conoscere per servitore all'Eccellenza Vostra in ogni maniera altretanto il carattere che io tengo di ambasciator della serenissima Republica Prencipe cosí affettuoso verso lei, quanto la grande stima che io faccio delle conditioni et grande merito dell'Eccellenza Vostra mi persuadono a baciarle la mano con le presenti et rallegrarmi seco come faccio con tutto il cuore della principalissima degnità di ban di Crovatia degnamente conferita dalla maestà dell'imperatore in Vostra Eccellenza di che ho preso io ben grande consolatione per il profitto e vantaggio che si risulterà dalla christianità tutta dal

suo prudente et valoroso commando a quell'importantissima frontiera et per la soddisfattione, et quiete che ne goderà la republica la quale certo nel cimento tra vaglioroso della presente guerra Turchesca et nei danni che procura per ogni parte inferirle cosí fiero inimico non haverebbe saputo desiderare che la custodia e sicurezza della Croatia ch'vuol dir della porta d'Italia fosse da sua maestà raccomandata ad altri ch'al valore conosciuto dell'Eccellenza Vostra colla quale perciò per la certezza ch'io conservo dei sensi della mia serenissima patria posso di tal elettione rallegrarmi in nome pubblico.

Devo poi ringratiare affettione di Vostra Eccellenza della visita che s'è contentato farmi il gentilhuomo suo qua, il quale mi ha aggiunto la cortesia grandemente stimata di communicarmi degli andamenti et intentioni de Turchi tutto ciò che gl'è stato permesso; favore ch'io devo in primo luogo riconoscer da Vostra Eccellenza e restargliene colla dovuta ubligatione.

Prende anche animo di riccorrer alla sua gratia efficacemente pregando Vostra Eccellenza continuarmi l'honore col farmi risaper la dispositione dell'armi terrestri de Turchi alla prossima compagnia et principalmente contro qual parte de stati della repubblica in qual tempo et con quali forze si disponeranno il loro mosse, in che per il vantaggio che ne risulterà alla diffesa della medesima repubblica prevedendosi i dissegni dell'inimico si conoscerà il zelo christiano dell'Eccellenza Vostra et sarà un nuovo testimonio della sua ottima dispositione verso essa.

Ne io dovendo giudicare poter sodisfar con parole all'obligationi che me ne conseguiterano; chiuderò le presenti coll'augurare a Vostra Eccellenza da Nostro Signore ogni grandezza et felicità et co'l baciarle riverentemente la mano.
Praga 18. Marzo 1648

2.
Zrínyi avvisója
(Nicoló Sagredo március 7-i jelentéséhez csatolva)

Zrínyi gróf szolgája útján, aki három napja érkezett, Őfelsége tudtára adta, hogy a török a nyáron minden módon Horvátországra fog támadni, hogy megnyissa az utat Cividale del Friuli felé. Ha jónak látja, kikérdezheti ezt a tapasztalt szolgát.
ASVe Senato Dispacci di Germania filza 94, fol. 27 – másolat

Dominus comes Nicolaus Asdrin per suum famulum, qui ante triduum huc venit, inter alias instructiones, ipsi datas representat suae maiestati, quod Turcha hac estate futura omnibus modis conabitur per Crovatiam sibi aperire viam in forum Julii. Vestra Eccelencia si ita videbitur poterit eundem famulum advocare et interrogare; est maturus senex.

3.
1648. április 20., Csáktornya
Zrínyi Miklós Nicoló Sagredo bécsi velencei követnek

Megkapta elmúlt hó 2-án kelt, a báni tiszt elnyerése alkalmából írt gratuláló levelét. Igyekszik megszolgálni és viszonozni. Sajnálja, hogy nem tud új hírekkel szolgálni, de amint megtud valamit, értesíteni fogja. Tőle kapott levelét néhány sorral megtoldva továbbküldte a palmai provveditorének. Ebben az évben hamarabb fognak megindulni az oszmán seregek a szárazföldön, mint a tengeren, de a mai napig nem tudta kideríteni, milyen irányban fognak támadni. Erdélyből jött hírek szerint a Porta hajlik a békekötésre Velencével, hogy szabad kezet kapjon máshol. Reméli, hogy nem Magyarország ellen fognak vonulni, mert a császár erői most máshol vannak lekötve.

ASVe Senato, Dispacci di Germania, filza 94, fol. 449–450 – másolat

Illustrissimo et eccellentissimo signore signor colendissimo

Mi ritrovo col favore dell'humanissima di Vostra Eccellenza scritta all 2. del passato in congratulatione del banato di Croatia conferitomi dalla maestà dell'imperatore signor mio clementissimo più presto per ecceso di clemenza che per alcun mio merito ma come da questo cortese uffizio riconosco a bastanza la di lei gentilezza et generosità, cosí non posso non corresponderle con altretanta cordialità et affetto et pregar Iddio signor nostro che facci nascermi spesso occasioni di suo servitio particolarmente della serenissima repubblica la quale vostra eccellenza voglia restar servita di assicurar dell'humilissimo mio ossequio et continuo desiderio di vedermi honorato de suoi molto da me bramati commandamenti. Ben si mi dispiace che li passi ne' quali mi ritrovo sono d'ordinario sterili di nuovità, et che per mancamento di commercio di lettere non posso come vorrei scuoprir gli andamenti del Turco nondimeno di quel poco che perverrà a mia notitia non mancaro di tener di mano in mano ragguagliata l'Eccellenza Vostra la cui lettera ho anche accompagnato con quattro righe all'eccellentissimo signor prov(editor) generale di Palma. Per quanto di presente ho potuto penetrar le forze Ottomana si faranno veder questo anno più presto per terra che per mare ma fin hora non si può scuoprir verso dove siano per voltarsi anzi per avvisi venuti di Transilvania purché alla porta inclinino a qualche accordo con la serenissima repubblica per servirsi dell'esercito che sarà poderoso a danni d'altro potentato. Iddio voglia non sia contro l'Hungaria et che non si serva dell'occasione della nostra debolezza mentre la maestà dell'imperatore ha da far altrove con suoi nemici. Ecco quanto ho che sia degno della notitia dell'Eccellenza Vostra la quale supplico voglia continuarmi il suo affetto et honorarmi spesso de suoi commandamenti mentre perfine reverentemente le bacio la mano. Ciaccaturno li 20. Aprilis 1648.

Di Vostra Eccellenza
devotisssimo et obligatissimo
conte Nicoló di Sdrin

4.
1648. április 25., Prága
Nicolo Sagredo bécsi velencei követ Francesco Molin dózsének és a Szenátusnak

Az új magyar kancellár, akinek küldi a levelét a császárnál tett audienciáról, mutatott egy levelet Forgách Ádámtól, amelyben beszámol arról, hogy a velencei győzelem nagyon megzavarta a törököt, akik újabb csapatokat kénytelenek a magyar határról elvezényelni, miközben attól tartanak, hogy ez felbátorítja a magyarokat, hogy török területre nyomuljanak, ezért csauszt küldtek Bécsbe, aki azonban inkább kém. Azt is mondta a főúr a kancellárnak, hogy ez alkalmat ad arra, hogy a magyarok megszabaduljanak a török igától, amely egyre pusztítóbb. El akarják érni, hogy a császár végre döntsön, és ne csak megszabadítsa őket, hanem bosszút is álljon a szenvedésekért. Hírt kapott a kancellár arról is, hogy Rákóczy fejedelem, nem tudni mi célból, sereget gyűjt. A legvalószínűbb, hogy így akarja a Portán elérni a céljait, aminek csak rossz vége lehet. A püspök (ti. a kancellár) audienciát akar, hogy kifejthesse elképzelését a boszniai keresztények felkeléséről, hogy a császár kössön velük ligát velük és a macedónokkal, és adjon segítséget neki. Régóta győzködi a császárt, hogy indítson támadást Magyarországon, amelynek sikerét egy balkáni felkelés nagy mértékben előremozdítaná, mivel a törököt megakadályozná abban, hogy eljusson a magyar Alföldre. Ebben támogatják a püspököt a magyar urak is. A terv jó, igyekszik mindent megtenni az ügy érdekében.

ASVe Senato Dispacci di Germania, filza 94, fol. 373–375, 380 – eredeti
Serenissimo Prencipe

Il nuovo cancelliere di Ongaria che mi communico le lettere che Vostre Eccellenze haveranno havute in copia, mi ha detto voler sopra esse, e sopra quello intenderanno appresso prender un'audienza dall'imperator, mi ha conferite lettere del conte di Forgan generale in Ongaria che avisa Turchi esser in grandissima confusione per gli acquisti delle armi di Vostra Serenità esser necessitati per ciò a levar nuove militie dal confine, e dubitar che gli Ongari si vagliano di questa opportunità per entrare nel paese Turchesco, et farvi qualche considerabile impresa per ciò quel chiaus, ch'è venuto a Viena come ho avvisato, esser più tosto una spia, havendo ordine di esplorar l'intentioni dell'imperator et ministri. Dice dunque il conte di Forgaut al cancelliere che stia avvertito et si vaglia dell'opportunità, perchè come la prudenza di Vostra Serenità ben comprende, non possono desiderare gli Ongari altra cosa più al mondo, che di sottrarsi dalla tiranide del Turco, che pone in contributione

tutto il paese et oltre questo lo rubba, incendia, et fa schiave le persone; onde essi vorrebbero pure trovar qualche modo, che l'imperator si rissolvesse, o fosse costretto non pure dall'oppressione, che patiscono, ma vendicarla anche con l'armi. Mi ha anche mostrate lettere di un suddito, e fratello del cancelliere de Ragozi che scrive quel prencipe unire militie senza sapersi il fine; ma tra molti discorsi il più credibile esser ch'egli, il qual vive sempre con apprensione della tirannide Turchesca, voglia insospettire il Turco della sua intentione per cavarne vantaggio nelle sue pretensioni alla porta; il che non può causar, se non buon'effetto: Mi ha però detto il vescovo voler rappresentar tutto a sua maestà prendendo audienza doppo la mia nella stima, che io imprimerò l'imperatore dei pericoli che possono soprastare a suoi stati, et ch'egli poi con tutte queste informationi vuole premere per veder pure se potesse persuader sua maestà a valersi della congiuntura et a permetter, che si concertasse qualche cosa con christiani Bossinesi, che scrivono le lettere predette et che sono uniti con li christiani di Macedonia i quali tengono una, che mi ha chiamato lega con l'imperatore trattata, et maneggiata già dal predetto vescovo dal quale ogni volta, che sua maestà voglia far invasione nell'Ongaria soministrandosi loro solo le armi, li obliga non pure a sollevarsi, ma a guardar e diffender tutti li passi delle montagne che portano nelle aperte pianure dell'Ongaria; cosí che impedendo a Turchi il soccorso, la impresa stessa dell'Ongaria si renderebbe facile a sua maestà. L'intentione del vescovo, nella quale concorrono tutti li signori Ongari è buona. Io nutro seco la maggior confidenza e porgerò ogni fomento a suoi uffici; ma con poca speranza che possa persuader l'imperatore per quello già Vostre eccellenze sanno: tutto mi ha detto il vescovo con pretesto della più stretta confidenza. A sua maestà ho fatto chieder audienza; sta ancora obligata alla stanza, ne so se hoggi potrà assegnarmela. Gratie etc.
Praga 25 Aprile 1648
Di Vostra Serenità
Nicoló Sagredo cavallier ambasciator

Al serenissimo prencipe di Venetia

5.
1648. június 26., Linz
Nicolo Sagredo bécsi velencei követ Francesco Molin dózsének

További részleteket tudott meg a császárnak Konstantinápolyból küldött levél tartalmát illetően. A már ismert részleteket megerősítve és részletesebben tárgyalva a következő a tartalma; a nagyvezír sajnálatát fejezte ki, hogy a császár segítséget nyújtott Velencének a klisszai vállalkozáshoz, pontosabban, hogy Zrínyi, Nádasdy, Batthyányi grófok és mások fegyveres segítséget küldtek. A panaszáradat után arra kérte a császárt, hogy ne segítsen a Köztársaságnak és rendelje vissza a magyarok csapatait. Kinyilvánította, hogy a szultán békét akar, ennek megkötése érdekében

pedig egy nagy ünnepélyes követséget vár Bécsből. De elvárják azt is, hogy ha a császár erre nem lenne hajlandó, nyíltan írja meg. Ezt egy tanácsostól hallotta. A levelet nagy sietségben küldték el, és nem futár, hanem egy csausz ment Budára, ahonnan egy másik Bécsbe. Az ügyet az elmúlt vasárnap tárgyalták a tanácsban. Beszélt Trautsmandorffal, aki megerősítette a fenti értesüléseket azzal, hogy a levélben nem volt szó arról, hogy a császár nyilatkozatot tegyen. A török nem bírja elviselni a klisszai kudarcot, ezért keverték bele a császári fegyvereket, úgy tüntetve fel, mintha azonos erők közt történt volna az összecsapás. Azt válaszolta, hogy ez elég érdekes magyarázat, mivel a Köztársaság semmilyen segítséget nem kap, amivel a török eléri célját, hogy egyszerre csak egy ellenséggel kelljen szembenéznie. Erre nem válaszolt semmit, csak annyit tett hozzá, hogy a jelenlegi helyzetében a császár nem akarja provokálni a törököt. Ma hozták meg a határozatot a válasszal kapcsolatban, amelyben az fog állni, hogy nem álltak magyarok velencei szolgálatban, ezért szükségtelen visszahívni őket. A levelet a jelentéssel együtt Lobkowitz hercegen, a Haditanács elnökén keresztül küldi.

ASVe Senato Dispacci di Germania, filza 94 fol. 585–587, 591 – eredeti, részben rejtjelzett

Serenissimo prencipe

Ho continuate le diligenze per indagar con la maggior particolarità che habbi potuto, il motivo dell'ispeditione del dispaccio pervenuto altrimente a sua maestà da Costantinopoli portato da chiaus, non da corriero come dirò a basso, il che non ho saputo se non doppo scritte le precedenti mie a Vostra Serenità.

Il contenuto delle quali confermando; con maggior distintione aggiungerò, essersi doluto il primo visir con Craifencle che l'imperatore habbi prestato aiuto alla repubblica nell'impresa di Clissa havendo espressamente detto che li conti Sdrin, e Nadasti, il Budiani et altri signori Ongari habbino inviato loro genti i soccorso della repubblica [*et doppo vehementi querelle passate ne ha istato perché l'imperator non assista Vostra Serenità et ha aggiunto che se per parte di lui si dicesse, esser seguito senza suo consenso, o cognitione, che li Ongari habbiano rinforzata l'armata Veneta, debba hora, che ne è informato richiamar subito le predette militie Ongare, et proveder, che in avenire non succedano nuovi simili inconvenienti; ha dichiarato voler il gran signor conservar la pace con cesare, et per la sua continuatione è disceso a particolari progietti, mostrando desiderio di stabilir il trattato, et richiedendosi ad inviar un ambasciator grande alla porta: ma ha aggiunto, che quando l'imperator non intendesse coltivar al presente con atti reciprochi di buona corrispondenza l'amicitia debba dichiararsene et portar il dispaccio questa espressa et particolar istanza della dichiaratione dell'imperator. Tanto mi ha detto un consigliere di stato de più prudenti, et più attenti, et per la cui mano passano li principali negotii.*] Et viene conprobato dalla premura con che s'è fatta questa espeditione. Poiché non corriero, ma chiaus è venuto da Costantinopoli a Buda. Altro di là s'è ispedito a Vienna ove trattenuto dal re

si è avanzato il dispaccio con corriero poi a sua maestà [*fu proposto il negotio in consiglio et maturate le risposte la passata dominica; il che havendo io risaputo volsi veder quel giorno stesso il conte Traumestorf, et mostrandomi meglio informato dissi a signore come sorridendo; se si richiamerano questi signori de Nadasti, Budiani, et altri dall'armata della repubblica, et se l'imperator farà dichiaratione di non assister. Il signor conte mi ha confirmato del contenuto del dispaccio tutto quello è predetto; solo ha negato la parte, che si dimandi dichiaratione all'imperator. Ha detto non poter Turchi tollerare, che la repubblica habbi havuto sopra loro il vantaggio delle presa di Clissa; onde per diminuirne in certo modo la vergogna vogliono mostrar esse concorse in suo aiuto anche le forze imperiali.*] Io risposti che questa maschera potrà haver ben questo fine ma che artificio et inventione cosí strana haverà una 2da intentione di assecurarsi, cioé, che la repubblica non riceva alcun aiuto dall'imperatore pratticando anco in questo caso i Turchi la massima tanto utilmente osservata sin'hora, di non voler che un nemico per volta, onde più facile loro riesca il batter i proprii confinanti; ma un dopo l'altro, come succederia all'imperatore guardi Dio che la repubblica provasse disavantaggio. [*A ciò niente si oppose il conte; solo replicò che Turchi non facciano istanza all'imperator di dichiaratione. Et mi aggiunse che ben io vedevo lo stato in che era sua maestà et se poteva provocarsi contro altri nemici. In discorso mi disse, che quella mattina stessa si erano maturate le risposte dell'imperator et io con un termine di familiarità, e confidenza, mentre altra propria maniera per insinuarmi in materia cosí grave non havevo gli dissi che la risposta forse haverebbe assicurato Turchi di non doversi aiutar la repubblica in alcuna forma. Mi rispose Traumestorf che no: Non parlarsi di questo, solo dissi che non vi erano stati Ongari nell'armata Veneta, ne siente, ne insiente l'imperator onde non vi era occasione di richiamarli, ne ad altro passò egli.*]

Alli permise poter inviar con quest'ispeditione il dispaccio di Vostra Serenità che resta già consignato al signor prencipe di Locoviz signore presidente di guerra, il quale ne ha promesso mandarlo conf(ident)e il solito nel piego di sua maestà sotto coperta del presente. Gratie

Lintz 26. Giugno 1648

Nicolo Sagredo cavallier ambasciator

Al serenissimo prencipe di Venetia etc.

Rövidítések, forrás- és irodalomjegyzék

ASVe Archivio di Stato di Venezia
ÖStA Österreichische Staatsarchiv

*

A Bibliotheca Zriniana
1991 *A Bibliotheca Zriniana története és állománya.* Szerk. Klaniczay Tibor. Bp., 1991, 195–196. (Zrínyi–könyvtár, IV)
Bene
1993 Bene Sándor: *A Zrínyi testvérek az Ismeretlenek Akadémiáján (Velencei Karnevál).* In: Irodalomtörténeti Közlemények XCVII (1993/5–6), 650–668.

BORIÁN
2000 BORIÁN Elréd: *Lippay érsek és Zrínyi Miklós politikai vitája. A jezsuita történetíró, Kazy Ferenc alapján*. In: Századok 134 (2000), 913–931.
CSILLAG
2000 CSILLAG István: *Zrínyi Mátyás király életéről való elmélkedések című művének datálásához*. In: Irodalomtörténeti Közlemények CIV (2000/1–2), 97–99.
FALLENBÜCHL
1988 FALLENBÜCHL Zoltán, *Magyarország főméltóságai,* Bp., 1988.
FUNDÁRKOVÁ
2009 FUNDÁRKOVÁ, Anna: *Ein ungarischer Aristokrat am Wiener Hof des 17. Jahrhundert. Die Briefe von Paul Pálffy an Maximilian Trauttsmandorff (1647–1650)*. Wien, 2009.
GEBEI
2007 GEBEI Sándor: *Az erdélyi fejedelmek és a lengyel királyválasztások*. Szeged, 2007.
HUDITA
1927 HUDITA, Ion: *Histoire des relations diplomatiques entre la France et la Transylvanie au XVIIe siècle (1635–1683)*. Paris, 1927.
KLANICZAY
1964 KLANICZAY Tibor: *Zrínyi Miklós*. Bp., 1964.
1985 KLANICZAY Tibor: *Zrínyi helye a XVII. század politikai eszméinek világában*. In: Uő, *Pallas magyar ivadékai*, Bp., 1985.
2001 KLANICZAY Tibor: *A manierizmus politikai filozófiája: Paruta és Lipsius*. In: Uő, *Stílus, nemzet és civilizáció,* Bp., 2001, 225–229.
Magyar gondolkodók
1979 *Magyar gondolkodók 17. század*. Szerk. TARNÓC Márton. Bp., 1979, 33–137. (Magyar Remekírók)
PERJÉS
1965 PERJÉS Géza: *Zrínyi Miklós és kora*. Bp., 1965.
PÉTER
1973 *PÉTER Katalin*: *A magyar nyelvű politikai publicisztika kezdetei*. Bp., Akadémiai, 1973. (Irodalomtörténeti Füzetek 83.)
R.VÁRKONYI
1994 R. VÁRKONYI Ágnes: *Europica varietas – Hungarica varietas*. Bp., 1994.
2009 R. VÁRKONYI Ágnes: *Európa Zrínyije*. Bp., 2009.
SETTON
1991 SETTON, Kenneth M.: *Venice, Austrie and the Turcks in the Seventeenth century*. Philadelphia, 1991.
SZÉCHY
1902 SZÉCHY Károly: *Gróf Zrínyi Miklós (1620–1664)*. Bp., 1902.
ZMÖM
Zrínyi Miklós összes művei (Magyar Remekírók), szerk. KOVÁCS Sándor Iván, Bp., 2003.
ZSILINSZKY
1890 ZSILINSZKY Mihály: *A linczi békekötés és az 1647-ki vallásügyi törvényczikkek története*. Bp., 1890.
1893 ZSILINSZKY Mihály: *A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai a reformátiótól kezdve*, 3. (1647–1687), Bp., 1893.